

Mondod-e még?

A NAGYENYEDI BETHLEN KOLLÉGIUM ÉVFORDULÓJÁRA KÉSZÍTETT TÉVÉFILM KÍSÉRŐSZÖVEGE

E büszke őrhelynek nevezett helyről tehát nézzünk le most a völgybe. És alant látható a hajdani és a majdani Bethlen Gábor Kollégium. Hajdaninak mondom, mert számunkra egy örökkévalóság az életkora és az a múlt is, amikor idejártunk iskolába. Majdaninak mondom mégis, mert a viszonylagos örökkévalóság terein ennek mindéig fenn kell maradnia.

Tudod, László, mikor nagyon sokan voltunk iskolában, rengetegen, vagy nyolcszázán, tudod, akkor ez a két harang tartotta közöttünk a rendet. Érted? Hát ők szóltak nekünk, ezek költöttek föl, mikor szólt a harang, akkor futotunk lefeküdni, aztán amikor végeztünk az iskolában, akkor szegények elsíratnak minket. Így né, ahogyan most is fog szólani. Húzd csak meg... húzd csak meg... látod, elbúcsúztattak. Ugye milyen hangja van?

Te most azt kérded, László, ki volt Bethlen Gábor, aki ezt a kollégiumot alapította? Nehéz bizony, nehéz azt röviden, csekély szavakkal elmesélni-mondani.

Csodálatos egy ember volt. Bár fejedelmet kellett volna most mondanom, mégis embert mondok, az ő nagy-nagy emberségére gondolva. Hiszen nemcsak azt érdemelte ki, hogy minden idők legnagyobb erdélyi fejedelmének mondjuk őt, hanem a kornak háláját is 1613 és 1629 között, mikor is őt a vízbetegség elvitte. Elvitte és csodás munkáját nem folytathatta. Bethlen Gábor megfejtette Erdély titkát. Úgy nevezzük azóta is, tolerancia, a megértés szelleme. A megértés szelleme a más-más ajkú népek között kultúrában, vallásban. Összefogásra serkentett minden élet, minden nemzetiséget, sőt minden társadalmi réteget is, a két ellenség, a német és a török ellenében. Hogy két tar között — amiként mondotta — a hajas fejünket megmentésük. Vagyis: ÚGY CSELEKEDJÜNK, HOGY MEGMARADJUNK. Ez volt a jelszava és törekvéseinek magja. Uralkodása rövid ideje alatt rendet teremtett mind a gazdasági életben, mind a szellemiekben, aminek egyik igazolása ez a kollégium is.

Emlékszel, te László, mennyit játsztuk a mondjuk-játékot? Mondjuk, hogy én vagyok a vadász, te vagy a fegyverhordozó, én vagyok a nyúl, te vagy a vadász, mondjuk, te vagy, mondjuk... Hát mondjuk most is, mondjuk, hogy varázsszönyegen visszarepülünk most az időben a nagy fejedelem udvarába. Íródeákok vetik papírra Bethlen Gábor utasításait.

Játsszuk most a legnehezebb mondjuk-játékot: mondjuk, hogy én vagyok a kisdíák, akit közel négyszáz évvel ezelőtt ideverbuváltak a kollégiumba... De hiszen valóban én voltam... Én is voltam. Az életünk majdnem úgy zajlott, akár a régieké. Kisdíák a nagyot kiszolgálta, csizmáját kifényesítette, némelykor bizony pofont is kapott, ami nem egyezett a fejedelem elgondolásával, persze. Az élet külső törvényei azért beszívárogtak ide is, a vastag falakon át. De ne gondold, nem hagytuk magunkat, a szolgaság a konokságunkat növelte.

— MONDOD MÉG?

— MONDOM, CSAK AZÉRT IS MONDOM — így a kiskakas, vagyis a kisdíák.

No, persze, nem lehetett örökkön csak tanulni, tanulni, a kollégium játszani is engedte fiait. Csodálatos volt komédiásnak fölcsapni, iskoladrámával a társainkat, tanárainkat, a város közönségét elszórakoztatni, majd azután a megérdemelt siker fejében a vár körül tekeregni, lányok után ténferegni.

Példaképeink a nagyok voltak, a kardos seniorok, mert kicsi a nagytól tanul mindig jót és rosszat is. Tanárainkat azért nem sorolnám ide, mert az ő példájuk örökkön ragyogott és követendő volt részünkről, már csak hírük-nevük miatt is. Ők bizony nem a szomszéd faluból jöttek, hanem távoli híres egyetemekről, Utrechtből, Heidelbergből, Oxfordból, Krakó városából. Eljöttek nagy fényes univerzumokból e kicsi és homályos helyre világító szövetnek gyanánt, hogy bennünket magukhoz emeljenek.

Nincs annyi időnk, hogy e kollégium nagyjainak példája előtt hosszan megállhatnánk. Apáczai Csere János négyéves volt, amikor a nagyfejedelem meghalt, mégis neve összenőtt a Bethlen Gáboréval. Hiszen az ő szellemében ténykedett. Külföldről hazatérve Gyulafehérváron tanított, de haladó nézetei miatt összekülönbözött a feletteseivel.

*

Mondod még? Mondod még? — hörögte arcába az értetlenség a mindéig való kegyetlen kérdést. Csak azért is mondom! — vágta vissza Apáczai Csere is a nagy disputában, a száműzetésben is, Kolozsvárt is, ahová legjobb diákjai követték őt. Mondom! — vágta szeme közé a gyűlöletnek is, pedig a tét nem volt kicsi, toronyból akarta őt a fejedelem levettetni. Ugyan ki volt, ki lehetett ez a csodálatos ember, aki nem félt attól, hogy a fejedelem toronyból dobhatja ki?

*

Az Alma Mater rövid boldogságának tatárhorda vetett véget. Miként vajon? II. Rákóczi György könnyelműségéből és átkos mohósága miatt, amivel a lengyel trónra áhítozott. A szultán, mint tudjuk, ugyebár, hiába ellenezte, hiába tiltotta. Kockára vetette a lengyel királynénál gyöngébb hadseregét, kudarcot szenvedett, majd újabb harcra készült, mire büntetésként a török tatár hadakat küldött Erdélyre. A gyilkolás, a pusztítás iszonyatos volt. Gyászba borult Bethlen Gábor tündéerkertje, rommá lett Gyulafehérvár, rommá lett a kollégium, pernyévé lett a híres-nevezetes könyvtár, és vándorútra keltek Kolozsvár felé az Alma Matertől megfosztott diákok. Akkor még nem tudhatták, hogy Enyeden fogja az iskola visszavárni őket az azóta híressé vált Nagyenyeden, ahová Apafi Mihály parancsára költözött a főnixmadárként újjászülető kollégium. Néhány szót csupán a kiváltságlevélből: „Mi, Apafi Mihály, Erdély fejedelme, mivel hogy tudjuk, miképp állam, nemzet, kormány, hatalom tartósan nem virágozhatnak, s feladatainak meg nem felelhet a szabad tudományok gyakorlása nélkül, melyek az ifjúság tehetségét képzik, enyedi kollégiumunk oktató- és tanítómestereit s mostani és jövődöbéli tanítványaitak ím, ezen kiváltságokkal és szabadságokkal ruházzuk fel. Először: az osztályok felállításában, a tanítás módszerében, s mindenben, ami a tanítók s tanulók munkájának sikerét érdekli, senki nekik rendelkezni ne merészeljen.” Senki... és így tovább...

Főnixmadarat mondtunk és szinte szó szerint kell értelmezni. Nagyenyed a Bethlen Gábor Kollégium újjászületésének színhelye. Új perspektívákkal és új veszedelmekkel. Tatár helyén az osztrák átok veti fel rendre fejét, de még

távoli ez a veszély. Az enyedi iskola virágzásnak indul a konokság jegyében. Igenis mondom, mondom a hagyományörzést, mondom az anyanyelviséget, mondom a szabadság szép eszméit, kettős veszedelemben is.

Egyik gyönyörű példája ez a kollégium annak, hogy nemcsak az anyag megmaradásának elve érvényes, hanem a szellemé is. Mert hiába kellett eklézsiát követnie Misztótfalusi Kis Miklósnak, mert hiába tűnt el a keleti homályban Kőrösi Csoma Sándor fizikai alakja, mert hiába próbálták megsemmisíteni a szellem oly sok harcosának tanításait ezen a földön, ő mindezek ellenére a szellem, épp az anyag megmaradásának elve szerint élt és maradt meg és marad meg ezután is. Ez a szellem volt az, amely ezt a kollégiumot mindenkor a haladás, a forradalmi gondolkodás, a népek, nemzetek, népcsoportok testvériségének fellegvárává tette. Ez a szellem volt az, amely ebből a kollégiumból, nemzet-, népfenntartó bátyját alakított akármilyen ellenséggel szemben, és különösen és hosszú időn át azzal az elnémetesítő szándékkal szemben, amely Erdély tájain a magyar kultúrát ugyanúgy, akár a románt, meg akarta és megpróbálta mindenkor semmisíteni.

Menjünk, most menjünk, vigyünk virágot az elesettek emlékművére. 1704. március 13. Szomorú esztendő, szomorú nap. Kétszáz halottját gyászolja Enyed, tíz diákját az Alma Mater. Az önvédelem áldozatai. Nem, nem volt elég a tatárdúlásból, ráadásként jött későbbben az osztrák, a bosszúállás fegyvereivel. Igen, ezúttal Rákóczi miatt, akire fölesküdték a nagyenyediek, reményeikben a szabadsággal, új zászlók alá, a híres felirattal: Pro libertatae. Hányszor megfordultunk itten, hányszor silabizáltuk e tíz nevet, e gyermekhősökét, akik a bosszúálló császári parancsnok, Rabutin áldozatai lettek. Labanc hadai ellen a lángba borított kollégiumot védték, a könyvtárat védték, fegyver híján füttykössel, pusztá kézzel az örök védtelenek parancsa szerint. Ők nyugosznak itt, a Rákóczi-eszmével harcba rohanó diákok, kiket mint apró fáklyákat gyűjtött meg a szabadság eszménye. Nagy professzoraink mellett tanítóink lettek ők is tehát itt, Nagyenyeden, a Kápolnadombon. A hűség tantárgyának professzorai. Tíz diák, tíz példakép az utókor számára.

Mondjuk el újra meg újra, tűzből, tüzekből fölszálló fönixmadár ez a kollégium, a XIX. század eszméinek nagy széljárásaiban is mindig, mindég a haladás szavait mondja, az anyanyelvűség követelményeit követeli, Szász Károly szavaival is az oktatási bizottság egyöntetű vélekedését. Hallgassuk csak: „Jónak látná ez a bizottság azoknak a, különösen a néptanítókat formáló tudományoknak, elménkhez és szívünkhöz behatóbban szóló kedves anyai nyelvünkön való taníttatását továbbra is nemcsak meghagyatni a méltóságos fő konzisztorium által megalapíttatni, hanem egyszersmind arra is intézkedéseket tenni, hogy lehetségessé tétessék és siettetődjék azon óhajtott időpontnak elérése, melyben nálunk is, mint más e részben boldogabb nemzeteknél minden tudomány honi nyelven adassék elé.”

De mindez pusztá óhaj marad, fegyveres küzdelem nélkül. 1848—49, a népek tavasza, Petőfi látomásainak csodás csillagzata, iszonyatos küzdelem az osztrák fátum ellen. A kollégium padjai újból üresek maradnak. Tanárok, tanítványok indulnak támadó, majd önvédelmi harcba, indulnak a végsőkig, Fehéregyházáig, Világosig, a túlerővel szemben az utolsó csepp végig. És aztán? Azután újból és újból az osztrák bosszú Szent Bertalan éjszakái. Egyetlenegyre vessünk most pillantást. 1850. Vohlgemut báró kormányzó tábornok utasítása: „Azon általános engedély alól, hogy az erdélyi reformátusok tanintézetekben a tanítások a legközelebbi évben megkezdődhetnek, kiviszem a nagyenyedi kollégiumot, ahol csak egy elemi iskola megnyitását engedem meg, kizárván minden oly osztályt, mely gimnáziumi vagy latin grammatikai iskola jellegét viselné magán.” És a válasz? Mindenkori válasz az. Így lett az Alma

Mater esőben tűz, aszályban víz, minden, minek szája be nem fogható. Ama nyugtalan, tiltakozó vagy ingerlő, tanítványcsodító pörös száj. Ez a szellem nevelte azt a konok gyermeket, kit egy kis költői elgondolással most magunk elé képzelhetünk.

*

Amikor is a büntető kéz az első nem tetsző szóra, amelyet kimondtunk, először csak arcul üt, arra a kérdésre, hogy mondod-e még, majd azután szájon ver a második kérdésre, hogy mondod-e még, majd azután a fogak lazulnak az ütéstől, hogy mondod-e még, majd azután a vér csordul ki a szájunk szélén a porba, hogy mondod-e még, és ha a konokság él bennünk, akkor igenis azt mondjuk, ahogyan e kollégium mondotta. Igenis mondom még, és mondom, és mondom, mindenkor mondani fogom.

MAGYARI LAJOS

Bethlen Gábor álma

RÉSZLET AZ EZER SOR CÍMŰ POÉMÁBÓL

*Miről is álmodtál, árva Bethlen Gábor,
Enyed s Kolozsvár közt, a Maros terében,
a főveg immár rajtad, rajtad a palást is,
és mögötted, körötted Erdély urai egy szálíg,
körötted, ki „iktári jöttment”, szárhegyi félárva,
„hadban alkalmazatos”, de „nyakunkba nem ülhet”,
hite-hagyó gyanús voltál a szemökben... ?*

*Miről álmodoztál, a Maros terében,
Enyedet elhagyván, Miriszlón átmenvén,
Felvinc közelében, hol a rossz jobbágyfalvak
egy szálíg mind kihaltak, szélnek ment a népok?*

*

*Miről álmodoztál, árva Bethlen Gábor,
a tövig égett házak, megszántatlan földek
e gyönyörű és mégis szörnyű tartományán?
Itt évekkel elébb — s nem számos évekkel! —
emberhúst falt még a farkassá vált ember,
asszonyát fogta volna ekéje elébe,
az kölykét fogta volna ekéje elébe,
de se kölyke, se asszonya nem volt néki immár...
Miről is álmodtál, árva Bethlen Gábor,
komor és komoly új ura kis Transzilvániának,*